

behoedde voor de verrechtsing waar veel nationalistische Vlamingen voor bezweken.

Het uiteindelijke resultaat was desondanks dat de man die een ferm gezicht gaf aan de vroege liberale arbeidersbeweging uiteindelijk als een vrijwel vergeten man aan zijn einde kwam. Een luttele vijf regels krantenbericht waren alles waarin over zijn overlijden werd bericht.

Het boek van Vanacker is bijna een complete encyclopedie van een ook in België zo goed als genegeerde geschiedenis van de liberale arbeidersbeweging. Goed leesbaar en rijk geïllustreerd.

SJAAK VAN DER VELDEN, INTERNATIONAAL
INSTITUUT VOOR SOCIALE GESCHIEDENIS

Maarseveen, Jacques G.S.J. van, Klep, Paul M.M., Stamhuis, Ida H. (eds.), ***The Statistical Mind in Modern Society. The Netherlands 1850-1940 I. Official Statistics, Social Progress and Modern Enterprise; II. Statistics and Scientific Work*** (Amsterdam: Aksant, 2008, 423 en 496 blz., € 59,90, ISBN 978 90 5260 321 6 (I) en 978 90 5260 322 3 (II)).

Nederlanders hebben een ambivalente relatie met statistiek. Aan de vraagzijde is er vandaag de dag veel animo voor deelname aan allerhande opiniepeilingen. Maar nog in 1971 leidde de weigerachtigheid van veel Nederlanders tot de opschorting van de tienjaarlijkse volkstelling. Aan de aanbodzijde zijn er door de eeuwen heen nogal wat fluctuaties te constateren. In 1671 stelde Johan de Witt al een sterftetabel op, die hij gebruikte om lijfrenten te berekenen. Sindsdien wisselen vette en magere jaren elkaar af. De Bataafs-Franse tijd was een periode van krachtige intensivering van de overheidsstatistiek. Maar daarna duurde het tot het laatste decennium van de negentiende eeuw voordat de staat met het Centraal Bureau voor de Statistiek zijn bemoeienis met de statistiek blijvend regelde. Hoe we succes en falen interpreteren, is sterk

afhankelijk van de focus. Kijken we naar individuen, naar instituties, naar bepaalde vormen van statistiek, of naar de receptie ervan? Als er iets duidelijk is, is het dat de geschiedenis van de statistiek in Nederland geen lineair verloop kent.

Dit is één van de uitgangspunten van de redacteurs Klep, Stamhuis en Van Maarseveen, waarmee zij de lijn voortzetten van een reeds eerder verschenen deel over de periode 1750-1850 (2002). Zelfs indien er geen vervolgedeel over de tijd na 1940 zal verschijnen, kunnen we spreken van een waarlijk 'monument voor het land', om met Nele Bracke te spreken die deze metafoor koos voor haar recente boek over de Belgische overheidsstatistiek in de negentiende eeuw. De hier besproken delen, handelende over de periode 1850-1940, hanteren een meervoudig perspectief op de ontwikkeling van de statistiek in haar politieke en maatschappelijke context. Dit leidt tot een rijk en veelzijdig boek. In 32 bijdragen wordt uit de doeken gedaan hoe zich in samenhang met de modernisering van Nederland een 'statistische geest' ontwikkelde.

Deel I is gewijd aan de overheidsstatistiek, in het bijzonder op nationaal niveau, en aan de relatie tussen statistiek, vooruitgang en het bedrijfsleven. De conclusie is onontkoombaar: tussen 1850 en 1940 nam de macht van het getal enorm toe. Die macht manifesteerde zich onder andere in een nieuw systeem van 'governmentality', zoals Klep aan de hand van dit Foucaultiaanse begrip uitlegt (I, 286-287): rond 1900 was de Nederlandse staat aan een onstuitbare opmars begonnen. Statistiek en sociale wetenschappen voorzagen de staat van een nieuwe taal waarmee deze verouderde voorstellingen van het maatschappelijk leven kon neutraliseren, nieuwe kennis kon presenteren, en staatsbemoeienis een geweldige boost gaf.

In deel II zijn bijdragen verzameld die gaan over de groeiende betekenis van de statistiek voor academische wetenschappen, zoals medicijnen, geografie, genetica, landbouwwetenschap en geschiedenis. Daarnaast komen verschillende aspecten van statistische methoden aan bod, zoals

voorspellingen van demografische groei, de foutentheorie, grafische methoden, steekproeven en het gebruik van ponskaarten. Deel II wordt afgesloten met een concluderend vierluik, 'Afterthoughts'. Naast de redacteurs laat de Franse autoriteit op het gebied van de geschiedenis van de statistiek, Alain Desrosières, zijn licht schijnen op twee (niet-specifiek Nederlandse) controversen in de statistiek, namelijk de vraag of alles te kwantificeren is en de vraag in hoeverre de waarschijnlijkheidsleer altijd van toepassing is.

Ik denk dat ik alleen maar recht kan doen aan de veelzijdigheid van deze dubbele bundel door enkele kritische kanttekeningen te maken, niet om het monument omver te werpen maar om het nog wat meer kleur te geven. Samenbindend concept van het project is zonder twijfel de 'statistische geest' (de 'statistical mind' uit de titel). Anders dan in het eerder verschenen deel trachten de redacteurs zich dit keer rekenschap te geven van hun metafoer. De term, zo stellen zij, verwijst naar een veelheid van statistische denkrichtingen ('mind-sets'), die op hun beurt gedefinieerd worden als 'verschillende mentale attitudes die verschillende vormen of verschillende aspecten van statistiek met zich meebrengen' (I, 12). In deze zin komt de term overeen, zo geven de redacteurs toe, met het concept 'habitus' van de Franse socioloog Pierre Bourdieu (een suggestie van Willem Frijhoff naar aanleiding van het gebrek aan theoretische verantwoording in het eerdere deel). Om begrijpelijke redenen willen de redacteurs hun reekstitel niet opgeven en houden het op de statistische geest, ook al is die historiografisch lastiger te positioneren. Vanwege de actorgeoriënteerde betekenis van de term kunnen niet alle auteurs ermee overweg, hetgeen in sommige bijdragen leidt tot een gratuit gebruik ervan. Bovendien bevreemdt het dat auteurs niet dieper in de geest weten door te dringen van vooraanstaande Nederlandse statistici als Von Baumhauer en Methorst.

Het boek gaat expliciet over Nederland. In tegenstelling tot wetenschapshistorische hoogtepunten als Ted Porter's *The Rise of Statistical*

Thinking (1986) en *The Probabilistic Revolution* (1987) wordt de nationale context naar voren geschoven als 'werkveld' van theorie en praktijk van de statistiek. Dat is alleszins te billijken. Tegelijk wordt toch ook aandacht gevraagd voor buitenlandse invloeden op de Nederlandse statistiek (18). Die aandacht blijft mijns inziens (te) beperkt. Hier ligt dan ook een uitdaging voor nader onderzoek. Dat er op het gebied van methoden en technieken invloeden van buitenaf zijn, staat buiten kijf. Die komen dan ook wel aan de orde, in het bijzonder in deel II. Wat we vooral beter zouden willen begrijpen is wanneer en hoe Nederlandse statistici en anderen die zich met statistiek bezighielden, verstrengeld raakten in transnationale netwerken, en welke impact die transnationale arena had op Nederlandse en buitenlandse ontwikkelingen. De internationale statistische congressen en het Internationaal Statistisch Instituut, die in de bijdragen van Bracke en Van Maarseveen wel enige aandacht krijgen, zijn niet de enige ontmoetingsplaatsen. De benadering volgens deze denkrichting is niet zozeer vergelijkend en gespitst op 'invloeden' als wel gericht op contact, transfer, en uitwisseling. De genoemde Von Baumhauer was een transnationalist bij uitstek. Het buitenland was de slijpsteen voor zijn statistische geest. Nederland's statistisch geestesmerk was misschien minder exclusief Nederlands dan we na lezing zouden kunnen denken.

NICO RANDERAAD, UNIVERSITEIT
MAASTRICHT

Deferme, Jo, ***Uit de ketens van de vrijheid. Het debat over de sociale politiek in België, 1886-1914***

(KADOC-studies 32; Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2007, 510 blz., ISBN 978 90 5867 626 9).

Het jaar 1886 wordt in de sociale geschiedenis van België traditioneel als breekpunt gezien. De stakingsgolf van maart 1886, die zich vanuit